

Diakonie v perspektivě teorie sociálních systémů

Karel Šimr

Pro moderní společnost je podle sociologa Niklase Luhmanna charakteristické její dělení do dílčích systémů na základě funkčního hlediska. Tato diferenciací se týká i náboženství a v rámci křesťanství též diakonie¹ jako jedné z konstitutivních složek církve. Zdá se, že teorie sociálních systémů, kterou Luhmann rozvinul, do české teologické diskuse vnesl Jaroslav Vokoun² a na otázky diakonie aplikoval zejména teolog Dierk Starnitzke, může být pro reflexi problémů diakonie metodologicky velmi inspirativní. Nejen proto, že ji sám Luhmann chápe jako obecnou teorii a ve svých pracích vyzývá k dialogu s teology, ale především proto, že umožňuje položit tyto otázky způsobem adekvátním situaci diakonie v moderní diferencované a sekularizované společnosti, s níž jsou její problémy spojeny.

Teorie systémů si všímá hned trojí úrovně diferenciací ve vztahu k diakonii. Ta se v perspektivě této teorie nejprve vyčleňuje z celku společnosti v rámci systému náboženství. To tak spolu např. s rodinou, politikou nebo hospodářstvím vytváří v moderní společnosti jeden z jejích subsystémů.³ K další diferenciaci dochází uvnitř náboženského systému. V realitě diferencované společnosti totiž pro každý dílčí systém (zde pro náboženství) vznikají podle Luhmanna hned tři typy systémových vztahů: vztah k celkovému systému, k němuž náleží (tedy ke společnosti), jako jeho vlastní *funkce*; vztah k ostatním dílčím systémům jako jeho funkce vůči těmto systémům (*Leistung*); vztah k sobě samému jako jeho

---

¹ Pojem diakonie zde užívám ve smyslu, v jakém ho užívá N. Luhmann a v teologickém navázání na něj zejména D. Starnitzke. V tomto chápání netematizují případné konfesní odlišnosti ani se nezabývám otázkou dějinného vývoje pojmu. Předmětem našeho zájmu je situace diakonie v moderní funkcionálně diferencované společnosti.

² Jaroslav VOKOUN, *Dynamika křesťanské tradice*, Brno: CDK, 2013.

³ Niklas LUHMANN, „Die Organisierbarkeit von Religionen und Kirchen,“ in *Religion im Umbruch: Soziologische Beiträge zur Situation von Religion und Kirche in der gegenwärtigen Gesellschaft*, ed. Jakobus Wössner, Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag, 1972, s. 247.

reflexe.⁴ V případě náboženství (a Luhmann zde vychází zejména z reality křesťanství západního typu) je jeho vlastní funkce naplněna „systémem duchovní komunikace, který se nazývá církev“.⁵ Vedle této funkce, naplněné duchovní komunikací obrácenou směrem „dovnitř“, dále existuje funkce systému směrem navenek vůči ostatním společenským systémům, kterou Luhmann nazývá diakonie.⁶ Ta je tedy v tomto modelu chápána v širším slova smyslu, než je obvyklé v teologickém diskurzu. A třetím náboženským subsystémem, který je reflexí obou zmíněných dílčích systémů náboženství – církve a diakonie, je teologie.

K třetímu rozlišení dochází na úrovni samotné diakonie. Sociální systémy se totiž v teorii systémů tvoří ve třech úrovních – totiž jako *interakce, organizace a společnosti*.⁷ Pro reflexi problémů diakonie může být proto přínosné zabývat se jimi zvlášť na jednotlivých úrovních. V dalším textu se nejprve zaměříme na otázky spojené s chápáním diakonie v luhmannovském smyslu jakožto vztahu náboženství (resp. křesťanství) k ostatním dílčím systémům společnosti a následně na možnosti teologického zužitkování pojmání diakonie ve třech úrovních tvorby sociálních systémů.

1. DIAKONIE „MEZI SVĚTY“

Jak bylo řečeno, diakonie je v luhmannovském chápání funkcí systému náboženství vůči ostatním dílčím systémům společnosti. Operuje – teologicky řečeno – mezi církví a světem. Perspektiva teorie sociálních systémů tak souzní s chápáním diakonie v teologických souvislostech.⁸

⁴ Niklas LUHMANN, *Funktion der Religion*, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1977, s. 56.

⁵ Tamtéž.

⁶ Diakonie se samozřejmě může vztahovat i k lidem „uvnitř“ církve. Ovšem na rozdíl od církve ve smyslu systému duchovní komunikace, který je vlastní celospolečenskou funkcí náboženství, diakonie podle Luhmanna prospívá „jiným dílčím systémům společnosti stejně jako osobním systémům“ (Niklas LUHMANN, *Funktion der Religion*, s. 57) – tedy také konkrétním lidem. A v tomto smyslu nehraje roli, zda je dotyčný člověk v nějakém smyslu „uvnitř“ církve, či „vně“.

⁷ Niklas LUHMANN, *Sociální systémy: Nárys obecné teorie*, Brno: CDK, 2006, s. 13–15.

⁸ Pavel Filipi připomíná změnu pohledu na význam pojmů *diakonia*, *diakonein* a *diakonos*, kterou přinesl na základě rozsáhlého zkoumání starověkých řeckých textů v roce 1990 austrálský teolog John N. Collins, oproti do té doby převažujícímu chápání diakonie v řeckém prostředí jako něčeho nízkého a podřadného. Tuto představu na dlouhou

Starnitzke shrnuje: „Bytostný smysl diakonie spočívá odpočátku až podnes v úkolu vytvářet pro církve vnější vztahy k těm, kdo v církvi nejsou.“⁹ Služba je zde chápána jako komunikace, networking, reagující na potřeby těch, kdo nejsou přítomni v bohoslužebném shromáždění církve, „protože víra v Kristovu přítomnost, která je slavena v církvi, vede také k hledání a nalézání Krista mimo církve“.¹⁰

Tato biblická perspektiva se odráží i v novějších teologiích diakonie, které Starnitzke zmiňuje ve své práci *Diakonie als soziales System*, která se přímo věnuje možnostem využití teorie systémů v diakonice. Například Heinz-Dietrich Wendland ve svém konceptu „společenské diakonie“ situuje diakonii mezi církve a svět a chápe ji nejen jako zvláštní činnost církve, ale jako „zcela základní charakter vztahu církve ke společnosti“.¹¹ Reinhard Turre mluví o diakonice jako interdisciplinární vědě, která je teologicky orientována, ale na druhé straně se vztahuje rovněž k poznat-

---

dobu stvrdil Kittelův teologický slovník k Novému zákonu (H. W. BEYER, art. „Diakoneo,“ in Gerhard KITTEL (ed.), *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, Band II, Stuttgart: Verlag von W. Kohlhammer, 1935, s. 6nn). „Collins doložil, že slova se vyskytují i ve formálních, a dokonce poetických textech (i náboženských), neoznačují jen činnosti otrocké, nýbrž i činnosti vznešené, vykonávané nositeli autority, činnosti mediační, prostředkující (dia-) (Pavel FILIP, „Nová paradigmatata pro diakonii?,“ *Teologická reflexe*, 2013, č. 1, s. 24).“ Do popředí tedy vystupuje zprostředkující význam diakonie. *Diakonos* je člověk „mezi“ – zprostředkovatel, mediátor. Diakonie je charakteristická svou existencí „mezi světy“.

Pro evangelické uvažování o problému je ještě důležitější, že Dierk Starnitzke ve své studii *Diakonie in biblischer Orientierung* dokládá platnost této teze i v části textů Nového zákona. Zatímco v evangeliích *diakonein* „označuje především existenciální postoj sebezapření a osobního nasazení života, kterým se mají vyznačovat věřící“ (Dierk STARNITZKE, *Diakonie in biblischer Orientierung*, Stuttgart: Kohlhammer, 2011, s. 36–37), a je možné ho překládat jako služebník, v Pavlových listech převažuje význam prostředníka. „Nejde zde primárně o existenciální postoj, nýbrž o popis určité funkce v raném křesťanství. Pojem *diakonos* zde označuje určité osoby, které se zaprvé pohybují mezi různými místy a zprostředkovávají mezi křesťanskými sbory a jejich členy a přitom – zadruhé – posilují víru a zvěstují evangelium“ (tamtéž, s. 37). Na základě dalšího studia spisů apoštolských octů vyslovuje Starnitzke domněnku, že zatímco episkopové nesli zodpovědnost za vnitřní život sborů, diakoni se starali o jejich vnější vztahy (tamtéž, s. 42). Navrhuje dokonce pro jejich službu použít termín „ministr zahraničí“ (*minister* jako latinský překlad řeckého *diakonos*).

⁹ Dierk STARNITZKE, *Diakonie in biblischer Orientierung*, Stuttgart: Kohlhammer, 2011, s. 45.

¹⁰ Tamtéž, s. 51.

¹¹ Dierk STARNITZKE, *Diakonie als soziales System: Eine theologische Grundlegung diakonischer Praxis in Auseinandersetzung mit Niklas Luhmann*, Stuttgart: Kohlhammer, 1996, s. 51.

kům humanitních a sociálních věd.¹² Alfred Jäger navrhuje chápat vztah diakonie a jejich vztažných protějšků ve smyslu sociálních systémů v pojetí Hanse Ulricha jako vztah systému a prostředí.¹³ Podobným směrem míří i návrh Hanse-Jürgena Benedicta, jemuž jde v diakonii o „komunikaci místo služby“.¹⁴ V českém prostředí navrhuje Michal Opatrný hovořit o charitativní práci jako prostoru interakce, protínání a vzájemného ovlivňování diakonie jakožto konstitutivního znaku církve a sociální práce.¹⁵

Na teologickém poli tedy vstupuje v posledních desetiletích do diskuse o otázkách diakonie důraz na sociální struktury, v nichž působí. V moderní společnosti se ukazuje potřeba multirelacionálního popisu diakonie, která se uskutečňuje v „meziprostoru“ různých vazeb. Situace diakonie v moderní diferencované společnosti totiž vytváří specifické problémy. Předně skutečnost, že diakonie „se váže na jedné straně k ostatním systémům a je jimi také ovlivňována“,¹⁶ vytváří trvalé napětí mezi diakonií a církví. Vzniklá konfliktní situace nezbytně vychází ze situace náboženství v moderní společnosti. V případě církve a diakonie (společně s teologií jako jejich reflexí) se podle Luhmanna jedná o různorodé a oddělené požadavky, které je třeba vzájemně kombinovat, ale není možné jeden ostatním předřadit.¹⁷ Luhmann ve *Funktion der Religion* mluví doslova o „organizované anarchii“ a vyhroceně se ptá:

Jak může teologie reflektovat identitu systému, když je stále kompromitována diakonií, pastorem, morální kazuistikou? Nebo: Jak může být smysluplně konána diakonická práce, když zůstává ve svých formálních cílech vázána na církev?¹⁸

¹² Reinhard TURRE, *Diakonik: Grundlegung und Gestaltung der Diakonie*, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener, 1991.

¹³ Alfred JÄGER, *Diakonie als christliches Unternehmen: Theologische Wirtschaftsethik im Kontext diakonischer Unternehmenspolitik*, Gütersloh: G. Mohn 1986.

¹⁴ FILIP, „Nová paradigmata pro diakonii?“, s. 29.

¹⁵ Michal OPATRNÝ, „Sociální práce a praktická teologie,“ in *Teorie a praxe charitativní práce: Uvedení do problematiky. Praktická reflexe a aplikace*, ed. Michal Opatrný – Markus Lehner, České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Teologická fakulta, 2010, s. 43. Zde je ovšem třeba upozornit, že Opatrný hovoří o diakonii v rámci teorie konstitutivních prvků církve, která má svůj původ v katolické praktické teologii.

¹⁶ Dierk STARNITZKE, „Bezeichnungen diakonisch betreuter Menschen und das Liebesgebot,“ in *Studienbuch Diakonik*, Band 2, ed. Volker Herrmann – Martin Horstmann, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 2006, s. 41.

¹⁷ LUHMANN, *Funktion der Religion*, s. 62.

¹⁸ Tamtéž.

Podle Luhmanna dochází ke kolizi diakonie s vlastní funkcí náboženství, tedy v Luhmannově terminologii s církví, která zajišťuje identitu systému tím, že reprodukuje Boží komunikaci s lidmi, dosvědčenou Písmem.¹⁹ Mají-li být aktivity diakonie akceptovány ostatními systémy, musí se přizpůsobit jejich normám, tedy normám cizím náboženskému systému.²⁰ Tak vzniká napětí mezi církví a diakonií jakožto napětí mezi vlastní funkcí náboženství, duchovní komunikací směrem „dovnitř“, a jeho funkcí pro ostatní části společnosti. Toto napětí podle Luhmanna dále umocňuje skutečnost, že v důsledku sekularizace je v rámci náboženství oslabována orientace na funkci (tedy specificky náboženské církevní aktivity jako liturgie, katecheze, zvěstování) a posiluje orientace na výkon, tedy sociální aktivismus, který v kontaktu s mimonáboženským prostředím přináší důraz na úspěch a podřízení se normám a přáním příjemců.²¹ Dierk Starnitzke souhlasí se sociologickým popisem situace, v níž „společenská relevance diakonie roste v míře, v níž ubývá té církevní“,²² ale tento fakt hodnotí pozitivně a diakonii chápe jako „teologicky zvláště zajímavou, protože představuje specifickou formu vztahu církve k ostatním společenským oblastem“.²³ Napětí mezi církví a diakonií chápe právě jako doklad toho, že diakonie svou roli ve společnosti plní.²⁴ H. Steinkamp dokonce navrhuje rozumět pnutí mezi církví a diakonií nejen jako specifické otázky současnosti, ale jako fenoménu, který křesťanství provází od oddělení služby slova a služby stolu ve Sk 6.²⁵ Pro moderní společnost každopádně platí, že institucionalizovaná podoba diakonie se od 19. století zejména v protestantské oblasti osamostatňuje a v převažující míře existuje jako „druhá struktura“²⁶ církve vedle sboru. Její existence mezi církví a světem proto vyžaduje teologickou reflexi nejen jejího církevního pólu, ale také jejích mimocírkevních vazeb v rámci sociálního státu a dalších oblastí společnosti.²⁷

¹⁹ VOKOUN, *Dynamika křesťanské tradice*, s. 59.

²⁰ LUHMANN, *Funktion der Religion*, s. 62, s. 59.

²¹ Tamtéž, s. 264.

²² STARNITZKE, *Diakonie als soziales System*, s. 68.

²³ Tamtéž.

²⁴ Tamtéž, s. 253.

²⁵ Tamtéž, s. 71.

²⁶ Pojem „druhá struktura“ zavádí R. K. W. Schmidt a zejména zmíněný H. Steinkamp. Jochen-Christoph KAISER, „Sozialer Protestantismus als kirchliche ‚Zweitstruktur‘“, in *Studienbuch Diakonie*, Band 2, ed. Volker Herrmann – Martin Horstmann, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 2006, s. 262.

²⁷ STARNITZKE, *Diakonie als soziales System*, s. 80.

2. KÓD DIAKONIE

Jestliže jsme se dosud zabývali především otázkou vztahu diakonie k celku náboženského systému, zaměříme se nyní na zmíněný druhý pól – tedy na vazbu diakonie k ostatním dílčím systémům společnosti mimo náboženství. I zde se Dierk Starnitzke pokouší zužitkovat poznatky teorie sociálních systémů a zároveň podat odpověď teologicky relevantní. Základními vztažnými systémy pro diakonii jsou podle něj hospodářství, právo, vzdělání, věda, případně politika a medicína.²⁸ Kontakt diakonie s těmito systémy vede k zaplavení diakonické práce vlivy, které pocházejí z jejího prostředí, tedy ze systémů, k nimž se vztahuje. Ve hře je tedy sama podstata a identita diakonie. Tím se Starnitzke dotýká neuralgického bodu dnešních podob angažovanosti církví v sociální, případně zdravotní oblasti.

Právě pro řešení tohoto problému ovšem teorie systémů nabízí cenný instrumentář. Luhmann totiž chápe sociální systémy nikoli jako otevřené, ale jako operativně uzavřené. Operují v uzavřenosti vůči prostředí. Jsou autopoietické, samy sebe utvářející. Pouze tak mohou udržet svou identitu a zároveň zůstat k prostředí otevřené. Systém přijímá z ostatních systémů podněty, iritace, ale zpracovává je na základě svých vnitřních možností. To, co systému umožňuje selektovat podněty a tím pro sebe redukovat komplexitu skutečnosti, je jeho binární kód. Každý systém má svůj jedinečný kód, hlavní rozlišovací opozici pojmů, který ho odlišuje od ostatních systémů. Například pro ekonomický systém je rozhodující kód platba/ne-platba, pro právní systém právo/ne-právo, pro vzdělání kariéra/ne-kariéra, pro vědu pravda/ne-pravda a pro náboženství imanence/transcendence. Jestliže sociální systémy jsou podle Luhmanna seberefrenční, tedy „se schopností nastolit vztahy k sobě samému a diferencovat tyto vztahy oproti vztahům k svému prostředí“,“²⁹ znamená to, že seberefrenční uzavřenost systému podmiňuje jeho otevřenost pro vlivy prostředí. Nejde o rozpor, ale o vztah korespondence. Diakonie by se stala pouze nástrojem hospodářství, práva, politiky, vzdělání, vědy apod., pokud by neměla vlastní kód a z něj vyplývající kritéria selekce vlivů těchto systémů. Naopak bude-li takový kód rozvinut, mohou být ostatní systémy se svými kódy využity v rozvoji diakonie a naplnění je-

---

²⁸ Tamtéž, s. 252.

²⁹ Niklas LUHMANN, *Sociální systémy: Nárys obecné teorie*, Brno: CDK, 2006, s. 26.

jího poslání. Takový kód musí podle Starnitzka být v rámci křesťanství univerzální, tj. aplikovatelný také na církve a teologii. Rozvíjí tak kód *služba v moci/ne-služba* (vollmächtiger Dienst/Nichtdienst).³⁰ Jím chce autor zdůraznit ambivalentní porozumění službě v křesťanském smyslu, které „zároveň vždy tematizuje i zmocnění k této službě“.³¹ Navržený kód, akcentující službu, by bylo ovšem možné podrobit kritice například z hlediska úvah Ulricha Bacha. Ten připomíná, že koncept služby v důsledku nepřekonává hranice mezi lidmi, ale spíše je vytváří tím, že je rozděluje na „poskytovatele“ a „příjemce“, silné a slabé. Proti tomu staví novozákonní obraz těla jako organismu, v němž se jednotlivé údy potřebují navzájem.

Naše činy se tedy neuskutečňují ve struktuře „pro“ (jeden dělá něco pro druhé; jeden je stále dárce, druhý je vždy jen příjemce; jeden je subjekt, druhý objekt), nýbrž ve struktuře „s“ (děláme něco pro sebe navzájem, každý z nás je současně dárce i příjemce; všichni jsou pozitivně spojeni ve společenství).³²

V tomto pojetí by se kód diakonie orientoval spíše na pojmech jako sdílení, vzájemnost či solidarita.

Otázku kódu diakonie proto považuji za otevřenou k další diskusi, k níž může cenné podněty přinést i reflexe vývoje diakonických struktur v české zkušenosti, která se z řady důvodů velmi odlišuje od situace německé, z níž vychází Starnitzke. Určení diakonického kódu je proto tak důležité, že umožňuje diakonii vymezit se vůči ostatním systémům a selektovat jejich vlivy. Vztah k sobě a k prostředí musí vzájemně korespondovat: Diakonie pro svou identitu potřebuje operovat podle vlastního kódu a zároveň musí být také přiměřená ostatním systémům, např. financovatelná, právně zajištěná, vědecky reflektovaná apod.³³

Zde je třeba malé vysvětlivky k pojetí systémů u Luhmanna. Jeho teorie dělí systémy do čtyř druhů: V realitě existují systémy biologické, psychologické, sociální a stroje. Systémy nesestávají z věcí, ale z operací. Například biologický systém nesestává z těla, ale z biologických operací, které v něm probíhají. Operací sociálních systémů jsou komunikace. Sociální systémy totiž tvoří lidé (ti jsou konglomerátem různých systémů), ale

³⁰ STARNITZKE, *Diakonie als soziales System*, s. 296.

³¹ Tamtéž.

³² ULRICH BACH, *Boden unter den Füßen hat keiner: Plädoyer für eine solidarische Diakonie*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1980, s. 203.

³³ Tamtéž, s. 305.

komunikace: „Každý sociální kontakt až po společnost jako celek zohlednění všech možných kontaktů bude chápán jako systém.“³⁴ Mluvíme-li tedy o sociálním systému diakonie, nemáme na mysli souhrn osob, které se na diakonické práci podílejí, ani příslušnost k organizaci, nýbrž operace, které odpovídají danému rozlišovacímu kódu. Toto pojetí může výrazně odlehčit řešení dilemat spojených s pojetím diakonie v moderní společnosti. Diakonie především není záležitostí církevní: církev může a má být diakonická, operovat podle kódu služby, ale diakonie nemůže být církevní, neboť představuje odlišnou část náboženského systému. Práce, která se koná v rámci církve či jí zřizovaných subjektů, vůbec nemusí patřit do sociálního systému diakonie. Může naopak být určována kódy jiných systémů (právo, politika, ekonomie apod.) a tím náležet k nim. A naopak příslušnost k systému diakonie je principiálně otevřena komukoli, kdo jedná na základě diakonického kódu. Takový poznatek ostatně odpovídá i biblickému svědectví (viz podobenství o milosrdném Samařanu v Lk 10 či Ježíšova řeč o posledním soudu v Mt 25). Diakonie a církev jsou dva odlišné dílčí systémy náboženského systému. Je třeba je navzájem koordinovat, ale v zásadě operují samostatně. Diakonie není aktivitou církve ve světě, ale funkcí křesťanství vzhledem k mimonáboženským společenským systémům. Nepůsobí tedy mezi církví a světem, ale mezi křesťanstvím a společností.

3. SPOLEČNOST, ORGANIZACE, INTERAKCE

Zaměříme se nyní na druhý typ diferenciacie, která probíhá uvnitř samotného systému diakonie. Dierk Starnitzke se jím zabývá v jednom ze svých příspěvků do druhého svazku *Studienbuch Diakonie*.³⁵ Považuje v návaznosti na Luhmanna za nutné ve funkcionálně diferencované společnosti uvažovat o diakonii v trojí perspektivě – interakce, organizace a společenské vazby. V teorii sociálních systémů se jedná o tři typy sociálních systémů, jejichž rozlišení souvisí s historickým vývojem společnosti. Sám Luhmann tuto typologii aplikuje na otázku forem pomáhání, které se orientují podle převažujícího dobového stavu diferenciacie

³⁴ Niklas LUHMANN, *Sociální systémy*, s. 28.

³⁵ Dierk STARNITZKE, „Diakonie im Interaktions-, Organisations- und Gesellschaftsbezug,“ in *Studienbuch Diakonie*, Band 2, ed. Volker Herrmann – Martin Horstmann, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 2006, s. 117–143.

společnosti:³⁶ Interakcionální, vzájemná pomoc, typická pro archaické kultury, vychází z přehlednosti kmenových společenství, kde se lidé navzájem znají. Ve vyspělých kulturách dochází k rozlišení interakce a společnosti: interakcionální pomoc je zprostředkována strukturami společnosti a řízena jejími normami (například štědrost se stává morální ctností). Komplexita a rostoucí potřeba koordinace dochází svého vrcholu v moderní světové společnosti, v níž nedostačuje morální apel. Různorodost a specifická potřeba spolu s univerzalizací peněžního mechanismu vedou k rozvoji organizací, na něž jsou úkoly pomoci potřebným delegovány. Organizace se na pomoc specializují a v podmínkách moderní společnosti ji garantují.³⁷ Starnitzke ovšem připomíná, že toto evolučně laděné schéma je pro křesťanskou diakonii příliš zjednodušující: již ve staré církvi a ve středověku je totiž v rámci křesťanství pomoc institucionalizována a organizována v rámci křesťanských obcí, klášterů apod.³⁸ Pro moderní společnost je typická preference systémového typu organizace, zbylé dvě formy ovšem nemizí.

V první části článku jsme pojednali diakonii v jejím vztahu ke společnosti jako funkci náboženského systému pro ostatní společenské systémy. Podívejme se nyní blíže na zmíněný druhý typ sociálního systému, v jehož rámci se diakonie odehrává: tím je organizace. Organizace se podle Luhmanna v novověké společnosti „vsunuje“ jako prostředník mezi společností a interakcí.³⁹ Vzniká jako rozhodnutí – a to ve dvojím ohledu, jako „rozhodnutí o členství (tedy vstupu a výstupu) a určení strukturálních znaků (například účelu, hierarchického uspořádání rozhodovací pravomoci, pracovní odměny), které budou v případě členství akceptovány“.⁴⁰ Luhmann dále říká, že „organizované sociální systémy se vyznačují tím, že institucionalizují sociální role jako místa.“⁴¹ V tomto procesu hrají roli následující variující strukturální znaky: program, vytvářející podmínky správnosti chování; personál, zahrnující osobní charakteristiky toho, kdo dané místo obsazuje; a „organizace v užším

---

³⁶ Niklas LUHMANN, „Formen des Helfens im Wandel gesellschaftlicher Bedingungen,“ in *Gesellschaftliche Perspektiven der Sozialarbeit, Erster Halbband*, ed. Hans-Uwe Otto – Siegfried Schneider, Berlin: Neuwied, 1973, s. 21–43.

³⁷ STARNITZKE, „Diakonie im Interaktions-, Organisations- und Gesellschaftsbezug,“ s. 119–122.

³⁸ Tamtéž, s. 123.

³⁹ LUHMANN, „Die Organisierbarkeit,“ s. 249.

⁴⁰ Tamtéž, s. 247.

⁴¹ Tamtéž, s. 278.

slowa smyslu“ s vymezením komunikačních možností mezi jednotlivými členy.⁴²

Současné praxi diakonie dominuje právě tento typ systému. Primárním důvodem pro to je novověký vývoj společnosti, spojený s rostoucí organizovaností. Ten ovlivňuje systém náboženství obecně, ale o diakonii v rámci jejího moderního rozvoje to platí zvláště. Jak připomíná Karl-Fritz Daiber, diakonie se v polovině 19. století v evangelickém prostředí institucionalizuje mimo církevní parochiální systém, vzniká na bázi spolkového života, v němž se lidé sdružují na základě sdílených zájmů a účelů, a stává se základem života moderní společnosti.⁴³ Z teorie sociálních systémů vyplývá ještě druhý důvod rozvoje diakonie v rámci systémového typu organizace:

Prostředí církve se v rostoucí míře organizuje a organizace nemají ve styku s ostatními sociálními systémy všeobecně žádné pochopení pro to, že jejich partneři nejsou organizacemi.⁴⁴

Diakonie je do podoby organizace s čitelným programem a personálii tlačena ostatními systémy, například politickým nebo hospodářským.

Ve snaze po rozlišení odpovědí na otázku po specificky křesťanském charakteru organizované sociální práce vymezuje Jakub Doležel, inspirován Rainerem Metzem, tři modely: první vidí křesťanskost pomáhající činnosti ve vnitřní náboženské motivaci pracovníka, druhý v odpovídajících metodách práce a organizačním prostředí a třetí žádnou zvláštní intrapersonální ani korporátní afinitu ke křesťanství nepožaduje.⁴⁵ Doležel sice konstatuje, že větší pozornost je v křesťanské sociální práci věnována osobě pomáhajícího,⁴⁶ ovšem pro koncepci diakonické práce se v perspektivě teorie systémů ukazuje jako důležitější rozvíjet odpoví-

⁴² Tamtéž, s. 279.

⁴³ Karl-Fritz DAIBER, „Christliche Religion und ihre organisatorischen Ausprägungen,“ in *Paradoxien kirchlicher Organisation*, ed. Jan Hermelink – Gerhard Wegner, Würzburg: Ergon Verlag, 2008, s. 48.

⁴⁴ LUHMANN, „Die Organisierbarkeit,“ s. 265.

⁴⁵ Jakub DOLEŽEL, „Co dělá sociální práci křesťanskou?,“ in *Teorie a praxe charitativní práce: Uvedení do problematiky. Praktická reflexe a aplikace*, ed. Michal Opatrný – Markus Lehner, České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Teologická fakulta, 2010, s. 24.

⁴⁶ Tamtéž, s. 25.

dávající teologicky motivované programy, které budou zároveň odpovídat nárokům organizované společnosti. Niklas Luhmann se přimlouvá za převedení teologických myšlenek do implikací, které „budou zpracovány do pravidel úředních postupů s požadavkem, aby úspěchy a neúspěchy byly viditelné, diskutovatelné a kontrolovatelné“.⁴⁷ Tím je ovšem potvrzen nárok na teologii, jejímž úkolem je reflektovat nejen církev, ale také diakonii. Luhmann v této souvislosti konstatuje:

Teologie pochopitelně pečuje více o církev než o diakonii; může sama sebe chápat jako „funkci církve“ (Barth), ale sotva jako „funkci diakonie“.⁴⁸

Diakonie na úrovni organizace tedy v luhmannovské perspektivě zjevně vyžaduje zvýšený podíl působení teologie na jejím utváření.

Jak zdůrazňuje Dierk Starnitzke, základní podobou komunikace zůstává interakce, založená na osobní přítomnosti osob tváří v tvář:

Je proto nevhodné zjednodušení určit diakonii především ve společenském kontextu jako vztah náboženského systému k ostatním funkčním systémům. Právě tak nedostačuje, jak to v navázání na Luhmanna činí například Karl-Fritz Daiber, sledovat diakonickou pomoc pouze v její organizačně utvářené podobě. Mnohem více patří k diakonickému jednání bytostně také diakonická interakce, tedy konkrétní setkání člověka s člověkem v rámci diakonické organizace nebo mimo ni jako nenahraditelná forma křesťanské pomoci.⁴⁹

Interakce se může odehrávat v rámci organizace (např. osobní kontakt pracovníků a příjemců pomoci, vzájemný kontakt příjemců mezi sebou nebo vzájemný kontakt personálu mezi sebou), ale v zásadě organizaci nepotřebuje. V kontaktu mezi systémy jsou ovšem očekávány nejen interakce, ale i organizovanost připravenosti k interakcím.⁵⁰

Již jsme zmínili Luhmannova pozorování, v nichž interakcionální pomoc spojuje s archaickými kulturami. Starnitzke Luhmannovu historizujícímu pojetí namítá, že ačkoli moderní společnost zdůrazňuje systémový typ organizace, neznamená to, že by pomoc v interakcionálním nebo

---

⁴⁷ LUHMANN, „Die Organisierbarkeit,“ s. 281.

⁴⁸ LUHMANN, *Funktion der Religion*, s. 267–268.

⁴⁹ Tamtéž, s. 128–129.

⁵⁰ LUHMANN, „Die Organisierbarkeit,“ s. 265.

společenském rozměru byla pouze reliktem minulosti.⁵¹ Faktem ovšem je, že programování pomoci v rámci organizací ostatní typy pomoci vytlačuje a podle Luhmanna pomáhání bez programu může dokonce považovat vyloženě za rušivé.⁵²

Jak konstatuje Jan Hermelink,⁵³ pozdní Luhmann v *Religion der Gesellschaft* je k organizovatelnosti náboženství skeptický. V současnosti roste spíše zájem o náboženské interakce. Luhmann popisuje situaci množství lidí, kteří jsou vyloučeni takřka ze všech funkčních oblastí společnosti, jako je hospodářství, právo nebo vzdělání. Zároveň si všímá, že pro některé systémy – a to platí podle Luhmanna především pro náboženství (ale také třeba pro rodinu) – tento trend k exkluzi neplatí. „Organizované náboženství se zde stává problémem diakonie, aktivismu lásky, sociální práce,“ píše Luhmann a dodává, že inkluze do systému náboženství nastává až tehdy, „když se podaří aktivovat funkci a kód náboženství, tedy, tradičně řečeno, církev ve smyslu společnosti ve víře“.⁵⁴ Důležité – i podle Starnitzky – je, aby v rámci diakonie zůstala možná i nadále spontánní a neorganizovaná pomoc. Diakonické jednání není možné redukovat na kritérium co nejvyšší efektivity a spolehlivosti:

Teprve komplikovanost tří představených typů křesťanské pomoci může vzdorovat zúžení na čistě organizační hlediska, která by nakonec vedla k monokultuře diakonické pomoci.⁵⁵

V luhmannovské perspektivě tedy můžeme konstatovat rostoucí význam interakce v diakonii, která není jen funkcí sociální pomoci, ale jako subsystém náboženského systému může umožňovat inkluzi těch, kdo byli z jiných systémů vyloučeni, a je založená na osobní účasti a vzájemném vnímání a pomoci. Souhrnně je možné konstatovat, že jelikož je „spolupřítomnost interakcionální, společensky orientované a orga-

⁵¹ STARNITZKE, „Diakonie im Interaktions-, Organisations- und Gesellschaftsbezug,“ s. 127.

⁵² Tamtéž, s. 126.

⁵³ JAN HERMELINK, „Zwischen religiöser Kommunikation und organisationalem Entscheiden: Anregung aus Luhmanns Religionssoziologie für das Selbstverständnis einer evangelischen Kirchenleitung“, in *Paradoxien kirchlicher Organisation*, ed. Jan Hermelink – Gerhard Wegner, Würzburg: Ergon Verlag, 2008, s. 211.

⁵⁴ NIKLAS LUHMANN, *Religion der Gesellschaft*, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2000, s. 243.

⁵⁵ STARNITZKE, „Diakonie im Interaktions-, Organisations- und Gesellschaftsbezug,“ s. 127.

nizované pomoci důležitou a v tradici pevně zakotvenou zvláštností křesťanského jednání pomoci, musí být rozmanité formy pomoci také v moderní diakonii a zvláště v organizované diakonické práci spojené a navzájem koordinované“.⁵⁶

ZÁVĚR

Pokusili jsme se ukázat, v čem může být pro reflexi diakonické praxe inspirativní teorie sociálních systémů, rozvinutá Niklasem Luhmannem. Teorie systémů pomáhá klást otázky a vnímat diferencovaněji skutečnost. Ovšem ze samotné Luhmannovy teorie vyplývá, že reflexe diakonie jako části náboženského systému nemůže být doménou sociologie, ale přísluší teologii. Zdá se, že Luhmann sám od teologie očekával více, než často ti, kdo se v diakonii prakticky angažují a řídí ji. Aby nebyla „praxe jako tak často nejprve jen konceptem pro bezkonceptnost“,⁵⁷ je třeba, aby teologie zodpověděla otázku, „čím může být církev a diakonie v podmínkách sekularizované společnosti“.⁵⁸

Teolog Dierk Starnitzke, který teorii systémů aplikuje v diakonice, se takovou teologickou odpověď pokouší formulovat. Protože teorie sociálních systémů popisuje situaci diakonie v moderní funkčně diferencované společnosti, může podle něj teologie na základě tohoto popisu reflektovat problémy diakonie diferencovaněji – s ohledem na její místo ve vztahu k ostatním společenským systémům:

Jednorozměrná vztahová určení diakonické teologie se mohou zahustit pomocí systematickoteoretických pozorování do vícerozměrného modelu diakonie, ve kterém může být zohledněna diferencovanost diakonických vnějších vztahů k ostatním dílčím systémům společnosti.⁵⁹

Starnitzke zároveň rozvíjí binární kód diakonie, který umožňuje zachování její identity i v intenzivních vazbách s dalšími společenskými systémy a její sebeutváření.

---

⁵⁶ Tamtéž.

⁵⁷ LUHMANN, *Funktion der Religion*, s. 268.

⁵⁸ Tamtéž, s. 267.

⁵⁹ STARNITZKE, *Diakonie als soziales System*, s. 244.

Podobně lze poznatky teorie sociálních systémů teologicky zhodnotit i v perspektivě jednotlivých rovin vlastního utváření diakonie. Významné teologické příspěvky k otázce diakonie z poslední doby⁶⁰ je možné podle Starnitzka přiřadit k důrazům na jednotlivé podoby tvorby sociálního systému diakonie. Rovinu organizace v diakonii podle něj akcentuje např. Alfred Jäger a Karl-Fritz Daiber, rovinu vztahu diakonie k ostatním společenským systémům Johannes Degen a rovinu interakce Ulrich Bach. Jejich přístupy tak není třeba stavět proti sobě, protože umožňují odlišným způsobem pojmout problém v rámci diferencovaného modelu diakonie.

Zmíněnou metodologii lze uplatnit i pro zkoumání praktických podob naplňování diakonického poslání církve. V českém evangelickém prostředí, z něhož autor tohoto článku vychází, se například nabízí – s určitou mírou zjednodušení – reflektovat různé struktury utváření diakonie na základě uvedených rovin tvorby sociálních systémů. Například tzv. křesťanské službě, která působí především na bázi osobní vzájemné pomoci v rámci farních sborů, dominuje typ pomoci, založené na interakci. Organizace je pak základním druhem utváření Diakonie ČCE, která po svém znovuoobnovení v roce 1989 zaznamenala velký rozvoj. Je možné se zároveň ptát, zda jedním z důsledků jejího růstu není rovněž výrazné oslabení sborové diakonie (křesťanské služby), vyplývající z uplatnění principu delegace. Zajímavé je zabývat se podobou diakonie v evangelické církvi jako funkce křesťanství vůči ostatním společenským systémům. Zde se nabízí zkušenosti s institutem diakonů a diakonek ČCE, který se na starocírkevním základě snaží spojit službu potřebným se svědectvím víry v Krista, a rozvíjet tak biblické pojetí diakonátu, zdůrazněné Starnitzkem. V této perspektivě považujeme za inspirativní také naznačení možnosti rozvinutí diakonie v luhmannovském „širším slova smyslu“ – tedy nejen jako aktivismu na poli sociálním či zdravotním, nýbrž jako zprostředkování mezi „vnitřkem“ církve, resp. systémem křesťanství, a jejím prostředím, tedy vytváření vnějších vztahů křesťanství k ostatním společenským systémům.

Protože jednotlivé oblasti tvorby sociálních systémů nejsou v teorii systémů navzájem redukovatelné, je úkolem teologie vypracovat pro interakcionální, společenskou a organizovanou oblast tvorby sociálních systémů zvláštní teorie. Nemá-li se diakonické jednání rozpadnout do

---

⁶⁰ Reflektujeme zde především teologii diakonie na protestantské straně.

jednotlivých oblastí, je dále podle Starnitzka třeba udržet mezi nimi „napjaté spojení“. Teologie takto usmířené různosti, která by jednotlivé typy pomoci rozlišovala a zároveň je koordinovala a ustavovala jejich vztah, a nabízela tak celkový pohled, ovšem podle Starnitzka zatím není v dohledu.⁶¹

Diakonia from the Point of View of the Social Systems Theory

Keywords: Diakonia; the Social Systems Theory

Abstract: This article is devoted to the differentiation of diakonia in modern society based on Niklas Luhmann's social systems theory. It first addresses the inner differentiation of the religious system, the framework of which is to assign diakonia the task of creating a relationship to other systems of society. Dierk Starnitzke attempts to formulate theologically a diakonia-code which facilitates diakonia in order to receive input from other systems it relates to, while at the same time, maintaining its identity. The article further reflects on the formation of the diaconal work-structures at the three levels where social systems operate: interaction, organization and society. The task of theology is to impart the vision for organized diaconal work which currently prevails. The differentiated approach to diakonia facilitates a more adequate analysis of the problems diakonia faces in modern secularized society and how to relate various conceptions of diakonia to one another.

Mgr. Karel Šimr
Katedra filosofie a religionistiky
TF JU
Kněžská 8
370 01 České Budějovice
simrk@centrum.cz

---

⁶¹ STARNITZKE, „Diakonie im Interaktions-, Organisations- und Gesellschaftsbezug,“ s. 142.